
Glosszárium

Alap. *Lásd:* tapasztalati alap.

Általános szintű metaforák. Ezek a metaforák az általánossági skála tetején helyezkednek el, általános szintű forrás- és céltartományokból épülnek fel. Az általános szintű metaforákat specifikus szintű metaforákon keresztül szemléltetjük, illetve alkalmazzuk a gyakorlatban. AZ ÉRZELMEK ERŐK általános szintű metaforája például A DÜH EGY TARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK specifikus szintű metaforán keresztül fejeződik ki. *Lásd még:* specifikus szintű metaforák.

Általánossági szint. A fogalmi metaforákat elhelyezhetjük egy általánossági skálán: némely metafora a specifikus szinten, némelyik pedig az általános szinten kap helyet. Ebből adódóan léteznek általános, illetve specifikus metaforák. *Lásd még:* általános szintű metaforák; specifikus szintű metaforák.

Céltartomány. Az a fogalmi tartomány, amelyet egy másik fogalmi tartomány (a forrástartomány) segítségével próbálunk meg megérteni. A céltartományok általában absztraktabbak és szubjektívabbak, mint a forrástartományok. AZ ÉLET EGY UTAZÁS fogalmi metaforájában például az életet elvontabb fogalomnak tekinthetjük, mint az utazást.

Egyirányúság elve. A fogalmi metaforák egyirányúsága azt jelenti, hogy az absztraktabb, komplexebb fogalmi tartományok megértése a kevésbé elvont, kevésbé összetett fogalmi tartományok segítségével megy végbe. A megértés célját szolgáló metaforákban ez az irány a természetes, a metaforikus megértés a konkrétabb felől az elvontabb felé tart. Bizonyos esetekben ez az irány megfordulhat, ekkor azonban a metaforának speciális (pl. stilisztikai) funkciója van.

Egyszeri (one-shot) képi metaforák. Ezek a metaforák egyetlen, részletes szerkezetet visznek át egy képről egy másik képre. Ha például a női alak képét egy homokóra képéhez hasonlítjuk, akkor egyszeri képi metaforát kapunk. Ezeket azért nevezzük „egyszeri” metaforáknak, mert a két képet csak alkalmi célra, bizonyos esetekben hozzuk összefüggésbe.

Egyszerű metafora. Az egyszerű metaforák a világ alapvető fizikai entitásai-val (pl. épület, tűz, tartály, test) és eseményeivel (pl. háború, utazás,

élet) kapcsolatosak. Mindezen entitások és események egy jelentésfókusszal rendelkeznek az egyes kultúrákban. A jelentésfókuszot alkotó megfelelések egyszerű metaforák. AZ ABSZTRAKT FEJLŐDÉS FIZIKAI NÖVEKEDÉS központi megfelelés például a növény-metaforából ered, AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK NÖVÉNYEK metafora hatókörén belül. *Lásd még:* komplex metafora; elsődleges metafora.

Elrejtés. Az elrejtés során a céltartomány számos aspektusa közül csak néhányra koncentrálunk. Azok az aspektusok, amelyek nincsenek fókuszban, rejtve maradnak. *Lásd még:* fogalmi tartományok aspektusai.

Elsődleges metafora. Az elsődleges (egyszerű) metafora közvetlenül a tapasztalati összefüggésekből jön létre, ilyen például A TÖBB FELFELÉ IRÁNYULTSÁG; A CÉLOK ÚTI CÉLOK; AZ ABSZTRAKT SZERKEZET FIZIKAI SZERKEZET; A LÉTEZÉS ÁLLVA MARADÁS stb. Ha több elsődleges metafora összekapcsolódik, akkor komplex metaforáról beszélünk, mint például AZ ELMÉLETEK ÉPÜLETEK esetében, amely a két utóbbi metafora összekapcsolásából jön létre. *Lásd még:* komplex metafora; egyszerű metafora.

Fogalmi elemek. A tartományok aspektusai fogalmi elemekből (dolgokból és relációkból), valamint az elemek közötti kapcsolatokból épülnek föl. A fogalmi tartományok közötti leképezések ezeken az elemeken alapulnak. *Lásd még:* fogalmi tartományok aspektusai.

Fogalmi metafora. Ha egy fogalmi tartományt egy másik fogalmi tartományon keresztül értünk meg, akkor fogalmi metaforáról beszélünk. A megértést a két tartomány közötti összefüggések, más néven megfelelések szisztematikus rendszere biztosítja. A fogalmi metaforákat az (A) FOGALMI TARTOMÁNY AZ (B) FOGALMI TARTOMÁNY képlettel írhatjuk le, ahol (A) a céltartományt, míg (B) a forrástartományt jelöli. *Lásd még:* megfelelések.

Fogalmi metaforák fajtái. A fogalmi metaforákat többféle módon csoportosíthatjuk. Besorolhatjuk őket konvencionálisuk, funkciójuk, természetük, általánosságuk és komplexitásuk szerint (*lásd a felsoroltakat*).

Fogalmi metonímia. Ebben a kognitív folyamatban egy fogalmi entitás (a közvetítő) biztosít fogalmi elérést egy másik fogalmi entitás (a cél) felé ugyanazon a fogalmi tartományon (idealizált kognitív modellen) belül. Fontos kiemelni, hogy a fogalmi metonímiában a közvetítő- és a célientitás ugyanannak a fogalmi tartománynak az eleme.

Fogalmi megfelelések. *Lásd:* megfelelések.

Fogalmi tartomány. A tapasztalati entitások fogalmi reprezentációja. A tapasztalatokról való tudásunkat fogalmakkal reprezentáljuk (pl. az épület vagy a mozgás fogalmával). Ez a tudás a tartomány alapelemeit, illetve a részletes többlettudást is magában foglalja. A metaforikus következményekben ezt a részletes többlettudást alkalmazzuk. *Lásd még:* metaforikus következmény.

Fogalmi tartományok aspektusai. A forrás- és céltartományokat egyaránt különféle tapasztalati dimenziókkal jellemezhetjük, ezek között szerepelnek például a cél, a funkció, az irányítás, a módszerek, az ok, az alak, a méret stb. dimenziói. Ezeket a dimenziókat a fogalmi tartományok as-

pektusainak nevezzük. Mindegyik aspektus kétféle elemből épül föl: entitásokból és kapcsolatokból. A forrás- és céltartományok közötti megfelelések ezen elemek között állíthatók fel. *Lásd még:* fogalmi tartomány.

Fogalom. *Lásd:* fogalmi tartomány.

Forrástartomány. Az a fogalmi tartomány, amelyet egy másik fogalmi tartomány (a céltartomány) megértéséhez felhasználunk. A forrástartományok általában kevésbé absztraktak és összetettek, mint a céltartományok. AZ ÉLET EGY UTAZÁS fogalmi metaforában például az utazás fogalmi tartományát kevésbé elvontnak és összetettnek tekintjük, mint az élet fogalmi tartományát.

Funkció. A fogalmi metaforák különböző fajtái különféle funkciókat töltenek be. Három fő fajtát különböztettünk meg: szerkezeti (strukturális), ontológiai és irányultsági (orientációs) metaforák (*lásd az utóbbiakat*).

Hasznosítás. A metaforikus hasznosítás során a forrásnak csak bizonyos aspektusait használjuk fel a metaforikus leképezésekhez, míg más aspektusokat kihasználatlanul hagyunk. *Lásd még:* kiemelés.

Hatókör. A metafora hatóköre a céltartományok azon csoportja, amelyre egy adott forrástartomány (pl. utazás, tűz, növény stb.) vonatkozhat.

Hétköznapi tudás. A világban mindenről rendelkezünk naiv, nem szakszerű ismeretekkel. Ha ez a naiv, nem szakszerű ismeret többé-kevésbé szerkesztett formát ölt, akkor „hétköznapi tudásról” („köznapi/népi elméletkről”, *folk theory*) beszélünk. Ide tartozik többek között a tartályba zárt forró folyadékok viselkedéséről, a gépek működéséről vagy éppen az utazás vagy a háború mibenlétéről való tudásunk. *Lásd még:* fogalmi tartomány; konvencionális tudás; népi elmélet.

Idealizált kognitív modell (IKM). A fogalmi tartományoknak a tartomány elemeiből megalkotott, rendszerezett fogalmi reprezentációja. *Lásd még:* fogalmi tartomány.

Idiómák fogalmi motivációja. Az idiómák azon tulajdonsága, hogy egy idióma jelentése egyértelműnek, világosnak tűnik, mert az idiómát alkotó szavak szó szerinti jelentését és a szókapcsolat idiomatikus jelentését metafora, metonímia vagy hétköznapi tudás köti össze. *Lásd még:* tapasztalati alap; idiómák összetett motivációja.

Idiómák összetett motivációja. Akkor beszélhetünk az idiómák összetett motivációjáról, ha az idiómát alkotó szavak szó szerinti, valamint a szókapcsolat idiomatikus jelentését nemcsak egy, hanem több kognitív mechanizmus, pl. metafora, metonímia, hétköznapi tudás stb. köti össze. *Lásd még:* idiómák fogalmi motivációja.

Invarianciaelv. Az elv kimondja, hogy csak azt a tudást lehet leképezni a forrástartományról a céltartományra, amely koherens a céltartomány sematikus képi tulajdonságaival. *Lásd még:* jelentésfókusz.

Irányultsági (orientációs) metaforák. Ezek a fogalmi metaforák azt teszik lehetővé, hogy a célfogalmak bizonyos csoportjait néhány alapvető térbeli irány (föl-le, ki-be, középpont-kerület stb.) segítségével koherenssé tegyük.

Irodalmi metaforák. Az irodalmi művekben föllelhető metaforákat nevezük így. Különösen a költészetben gyakoriak. Az irodalmi fogalmi metaforák általában a hétköznapi fogalmi metaforákra épülnek, az őket kifejező nyelvi metaforák azonban többnyire újszerűek. *Lásd még:* kidolgozás; kiterjesztés; komponálás; kritikus kérdezés.

Jelentésintegráció. A jelentésintegráció során egy mondatot (vagy valamilyen nem nyelvi üzenetet) két tartomány fogalmi egyesítése során értünk meg. A két fogalmi tartományból a jelentésintegráció által egy új mentális tér keletkezik. A fogalmi metafora a jelentésintegráció egy speciális esetének tekinthető. Létezik azonban olyan jelentésintegrációs folyamat is, amikor nem beszélhetünk metaforáról (pl. a „Ha a helyedben lennék...” szerkezetű mondatok). *Lásd még:* mentális tér.

Jelentésfókusz. Minden forrástartomány rendelkezik egy bizonyos jelentésfókusszal (vagy jelentésfókuszokkal), melyet a céltartományra képezünk le. Ez a jelentésfókusz általában a beszélőközösség vagy a szubkultúra hallgatólagos megegyezése alapján jön létre. A tűz forrástartományának jelentésfókusza például az intenzitás. Ez az a jelentés-tartalom, amely központi leképezésként a leggyakrabban átkerül a céltartományokba. *Lásd még:* invarianciaelv.

Képi séma: a sematikus képi metaforák alapjai, vázlatos képek, amelyek más fogalmak alapját képezhetik. A képi sémák közé tartoznak az irányok (ki-be, föl-le, előre-hátra), illetve az erő és a mozgás sémája. A mozgás sémája képezi például az utazás fogalmának alapját. *Lásd még:* sematikus képi metaforák.

Képiséma-metaforák. *Lásd:* sematikus képi metaforák.

Kidolgozás. Az irodalom egyik módszere a konvencionális, hagyományos metaforák átalakítására. A forrástartomány valamely létező elemét nem hagyományos, újszerű módon dolgozza ki.

Kiemelés. A kiemelés során a céltartomány aspektusai közül néhányat hangsúlyozunk a forrástartomány segítségével. Így a forrástartomány „megvilágítja” a céltartomány ezen aspektusait. *Lásd még:* fogalmi tartományok aspektusai; hasznosítás.

Kiterjesztés. Az irodalom egyik módszere a konvencionális, hagyományos metaforák átalakítására. A kiterjesztés során egy konvencionális fogalmi metaforát újfajta nyelvi eszközökkel fejeznek ki. Ezt általában úgy érik el, hogy a forrástartományt egy új fogalmi elemmel bővítik.

Kiterjesztett metafora. Ez a fajta metafora főleg irodalmi szövegekben fordul elő. Bizonyos szövegekben léteznek úgynevezett „megametaforák”, melyek a szöveg háttérében adják a „mikrometaforák” (a szövegben aktuálisan előforduló metaforák) alapjait. A kiterjesztett metaforák kognitív funkciója az, hogy a szövegben lévő metaforákat koherens metaforikus szerkezetbe foglalják.

Komplex metafora. A komplex metaforák egyszerű vagy elsődleges metaforákból épülnek föl. Az utóbbiak a komplex metafora megfeleléseiként működnek. *Lásd még:* elsődleges metafora; megfelelések.

- Komplexitás.** A fogalmi metaforákat elhelyezhetjük egy komplexitási skálán, melynek egyik végén az egyszerű metaforák, másik végén a komplex metaforák helyezkednek el. *Lásd még:* komplex metafora.
- Komponálás.** Az irodalom egyik módszere a konvencionális, hagyományos metaforák átalakítására. A komponálás során több hagyományos fogalmi metaforát néhány sorba, vagy akár egyetlen sorba sűrítünk össze, így a rövid metaforikus nyelvi kifejezésben az olvasó több különféle metaforát fedezhet fel.
- Konvencionális tudás.** Egy adott fogalmi tartományról való hétköznapi, nem szakmai tudás, amelyet egy nyelvközösség tagjai jól ismernek.
- Konvencionális.** A metaforák lehetnek többé vagy kevésbé konvencionálisak, vagyis elhelyezhetjük őket a konvencionális skáláján. Bizonyos fogalmi metaforák széles körben elterjedtek és a beszélők által igen gyakran használtak (pl. A SZERELEM TŰZ), mások kevésbé ismertek és elterjedtek (pl. A SZERELEM MŰALKOTÁS). A kevésbé konvencionális metaforákat „újszerű” fogalmi metaforáknak is nevezhetjük. Az egyes fogalmi metaforákat képviselő metaforikus nyelvi kifejezések is lehetnek többé vagy kevésbé konvencionálisak. Az újszerű metaforikus nyelvi kifejezések különösen a költészetben gyakoriak.
- Központi megfelelések.** A központi megfelelések a forrástartomány jelentésfókuszát (vagy jelentésfókuszait) képezik le a céltartományra. *Lásd még:* jelentésfókusz; metaforikus következmény.
- Kritikus kérdezés.** Az irodalom egyik módszere a konvencionális, hagyományos metaforák átalakítására. A kritikus kérdezés során az író vagy költő megkérdőjelezi egy konvencionális fogalmi metafora létjogosultságát.
- Kultúrák közötti különbségek.** *Lásd:* kulturális különbségek.
- Kulturális különbségek.** A fogalmi metaforáknak különféle változatai léteznek különféle kultúrákban, illetve az egyes kultúrákon belül is. A kultúrán belüli variáció határát a metaforák használatának egyéni eltérései jelentik. Ha egy fogalmi metafora univerzális, akkor az univerzalitás általános szinten jelentkezik, míg a kulturális variáció a specifikus szinten van jelen. *Lásd még:* univerzalitás.
- Kultúrán belüli különbségek.** *Lásd:* kulturális különbségek.
- Lehetséges következmények.** A forrástartományoknak számos lehetséges következményük van, melyekből metaforikus következmények jöhetnek létre.
- Leképezés.** A fogalmi megfelel(tet)ések folyamata, mely révén létrejön a fogalmi metafora. *Lásd még:* megfelelések.
- Megametafora.** *Lásd:* kiterjesztett metafora.
- Megfelelések (vagy leképezések).** A fogalmi metaforákat a forrás- és céltartományok közötti fogalmi összefüggések jellemzik. Ezeket az összefüggéseket „megfeleléseknek” (szaknyelven „leképezéseknek”) nevezzük.
- Megjósolhatóság.** A metafora kognitív megközelítése nem állítja, hogy megjósolhatjuk, milyen metaforák léteznek akár egy kultúrán belül, akár több kultúrában. Ehelyett azt hangsúlyozza, hogy a létező metaforák

motiváltak, vagyis tapasztalati alapjuk van. *Lásd még:* tapasztalati alap; idiómák kognitív motivációja.

Megszemélyesítés. Ez a fajta fogalmi metafora nem-emberi entitásokat emberekként konceptualizál, vagyis emberi tulajdonságokkal ruház fel. A megszemélyesítés az ontológiai metafora egyik fajtájának tekinthető (*lásd az utóbbit*).

Megvalósulás. A fogalmi metaforák többféle módon is megvalósulhatnak. Egyik fő módja ennek a fogalmi metaforák nyelvi kifejezése. A nyelven kívüli, nem-nyelvi megvalósulás esetei többek között a képregények, a művészetek, a reklámok stb.

Mentális tér. Ezt a fogalmi teret a mondatok (vagy más, nonverbális üzenetek) megértése közben állítjuk elő. A mentális tér nem egyezik meg a fogalmi tartománnyal, bár a megértés folyamán felhasználja azt. A mentális terek egy adott szituációban keletkeznek, a megértést segítik, ezáltal szűkebbek és jóval specifikusabbak, mint a fogalmi tartományok. *Lásd még:* jelentésintegráció.

Metafora. *Lásd:* fogalmi metafora.

Metaforák természete. A metaforák a fogalmi tartományokkal kapcsolatos alapvető tudáson (melyet néha „propozicionális tudásnak” nevezünk), illetve képekkel kapcsolatos tudáson alapulnak. A képalapú metaforák között a sematikus és az egyszeri képi metaforákat különböztetjük meg. *Lásd még:* egyszeri képi metaforák; sematikus képi metaforák.

Metaforikus következmény. A metaforikus következmények a forrástartományok elemeiről való részletes tudásunkból keletkeznek. A DÜH EGY TARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK metafora esetében például részletes tudással rendelkezünk a tartályban lévő forró folyadék viselkedéséről. Amikor a forrástartományról való részletes tudásunkat a céltartományra vonatkoztatjuk, metaforikus következményről beszélünk.

Metaforikus nyelvi kifejezések. Ezek szavak vagy más nyelvi elemek (pl. idiómák), amelyek annak a fogalmi tartománynak a terminológiájából kerülnek ki, amelynek segítségével egy másik fogalmi tartományt értelmezünk. Ha az étellel kapcsolatban a *válaszúthoz értünk* kifejezést használjuk, akkor ezt a metaforikus kifejezést az utazás témaköréből merítjük. Általában több metaforikus nyelvi kifejezés testesíthet meg egyazon metaforát (jelen esetben pl. AZ ÉLET EGY UTAZÁS metaforát).

Metonímia. *Lásd:* fogalmi metonímia.

Mikrometaforák. Ezek a szövegben aktuálisan előforduló metaforák, melyeknek a kiterjesztett metaforák biztosítanak rendszerezett metaforikus háttérrel. *Lásd még:* kiterjesztett metafora.

Motiváció. *Lásd:* idiómák fogalmi motivációja; megjósolhatóság; tapasztalati alap.

Nem-konvencionális metaforák. *Lásd:* konvencionalitás.

Népi elmélet (folk theory). A dolgokkal és eseményekkel kapcsolatos koherens mindennapi tudásunkat népi elméletnek nevezzük. Ez sokszor szemben áll a tudományos elmélettel. *Lásd még:* hétköznapi tudás.

Ontológiai metaforák. Ezek a fogalmi metaforák azt teszik lehetővé a beszélők számára, hogy tapasztalataikat általánosságban tárgyak, anyagok, illetve tartályok terminusaival megértsék, anélkül, hogy tovább pontosítanák a tárgyat, anyagot vagy tartályt.

Orientációs metaforák. *Lásd:* irányultsági metaforák.

Sematikus képi metaforák (vagy képiséma-metaforák). A sematikus képi metaforák vázlatos képi sémákon – mint például az erő sémája, az útvonal sémája, az érintkezés sémája stb. – alapulnak. Vázlatosak abban az értelemben, hogy ezek a forrástartományok nem képeznek le részletes tudást a céltartományra.

Specifikus szintű metaforák. Ezek a metaforák a generalitás skálájának alsó részén helyezkednek el, specifikus szintű forrás- és céltartományokból épülnek fel. A specifikus metaforák az általános vagy generikus metaforák szemléltetésére alkalmasak. A DÜH EGY TARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK például az általános AZ ÉRZELMEK ERŐK metafora specifikus esete. *Lásd még:* általános szintű metaforák.

Szerkezeti (strukturális) metaforák. Ezek a fogalmi metaforák teszik lehetővé, hogy a céltartományt a forrástartomány szerkezetének terminusaival megértsük. Ez a megértés azon alapul, hogy a két tartomány elemei között fogalmi összefüggések egy csoportja áll fenn. *Lásd még:* megfelelések.

Tapasztalati alap. A fogalmi metaforák emberi tapasztalatokon alapulnak. Konkrétabban, ha két tapasztalati tartomány között tapasztalati kapcsolatot érzékelünk, akkor ez lesz az alapja a tartományok közötti fogalmi kapcsolatnak. Ha a dühöt például gyakran magas testhőmérséklettel együtt érzékeljük, akkor ez alapot ad arra, hogy a dühöt tartályban lévő forró folyadékként konceptualizáljuk. A fogalmi metaforák tapasztalati alapja nemcsak szűkebben vett testi, hanem perceptuális, kognitív, biológiai vagy kulturális is lehet. A tapasztalati tartományok közötti összefüggéseknek különféle fajtái léteznek, melyek például érzékelt szerkezeti hasonlóságot hozhatnak létre a két tartomány között. *Lásd még:* idiómák fogalmi motivációja.

Tapasztalati összefüggések. *Lásd:* tapasztalati alap.

Tartomány. *Lásd:* fogalmi tartomány.

Testesültség (testi tudás). Az emberi test számos metafora forrástartománya, hiszen ez egy olyan dolog, amelyet jól ismerünk, és alkalmas elvont fogalmak konceptualizálására. A metaforikus jelentések igen nagy része saját testi tapasztalatainkból ered. *Lásd még:* testi motiváció.

Testi motiváció. *Lásd:* tapasztalati alap; testesültség.

Univerzalitás. Azokat a metaforákat, amelyek minden nyelvben megtalálhatók, univerzálisnak nevezzük. Természetesen mivel rendkívül nagy számú nyelv létezik, lehetetlen megdönthetetlen bizonyítékkal szolgálni akárcsak egy fogalmi metafora univerzalitására is. Néhány javaslat azonban született arra, hogy mely metaforákat tekinthetjük univerzálisnak. Ezek között szerepel az ESEMÉNYSTRUKTÚRA-metafora. A fogalmi metaforák (lehetséges) univerzalitása általános szinten jelentkezik. *Lásd még:* kulturális különbségek.